

**KICHIK MAKTAB YOSHI DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISH
XUSUSIYATLARI**

Aktamov Asadbek

*Gumanitar fanlar va Jismoniy madaniyat fakulteti.
Jismoniy madaniyat yo'nalishi 23/25-guruh talabasi*

Ilmiy rahbar: Xaitov Ortiqboy

ANNOTATSIYA: *Mazkur maqolada kichik maktab yoshi (6–10 yosh) davrida bolalarning psixik rivojlanish xususiyatlari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida bilish jarayonlari — diqqat, mantiqiy xotira, tafakkur hamda o'quv motivatsiyasining rivojlanish darajasi o'rganildi. Olingan natijalar asosida o'quvchilarning aksariyatida psixik rivojlanish o'rta va yuqori darajada shakllangani aniqlandi. Shuningdek, psixik jarayonlarning samarali rivojlanishi uchun ijobiy pedagogik muhit, individual yondashuv va motivatsion qo'llab-quvvatlash muhim omil ekanligi asoslab berildi. Tadqiqot natijalari boshlang'ich ta'lim jarayonini takomillashtirish va psixologik qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini ishlab chiqishda amaliy ahamiyatga ega.*

KALIT SO'ZLAR: *Kichik maktab yoshi, psixik rivojlanish, diqqat, mantiqiy xotira, tafakkur, o'quv motivatsiyasi, ijtimoiy moslashuv, emotsional rivojlanish, boshlang'ich ta'lim, pedagogik muhit.*

KIRISH

Kichik maktab yoshi davri (taxminan 6–10 yosh oralig'i) bolaning psixik rivojlanishida eng mas'uliyatli va intensiv bosqichlardan biri hisoblanadi. Aynan shu davrda bola tizimli ta'lim jarayoniga kirib keladi va uning hayot tarzi, kundalik faoliyati hamda ijtimoiy roli tubdan o'zgaradi. O'yin faoliyati yetakchi o'rindan o'quv faoliyatiga o'tadi, bu esa bilish jarayonlarining yangi bosqichga ko'tarilishiga sabab bo'ladi. Bola atrof-muhitni idrok etishda aniqroq va tizimliroq yondashuvni egallaydi, diqqat barqarorligi ortadi, topshiriqlarni ongli ravishda bajarish

ko'nikmasi shakllanadi [1]. Xotira mexanik yodlashdan mantiqiy eslab qolishga o'tadi, ya'ni bola ma'lumotni tushunish, taqqoslash va bog'lash asosida o'zlashtira boshlaydi. Tafakkur jarayonlari ham sifat jihatdan takomillashadi: bola predmet va hodisalar o'rtasidagi sabab-oqibat bog'lanishlarini anglaydi, ularni tasniflaydi, umumlashtiradi va muayyan mantiqiy xulosalar chiqarishga harakat qiladi. Shu bilan birga, nutq rivoji jadallashib, lug'at boyligi ortadi, grammatik jihatdan to'g'ri va izchil fikr bayon etish qobiliyati shakllanadi. Bu jarayonlar o'quv faoliyatining samarali kechishini ta'minlovchi psixologik asos bo'lib xizmat qiladi [2].

Mazkur yosh davrida shaxsning ijtimoiy va emotsional rivojlanishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bola maktab jamoasiga qo'shilib, yangi ijtimoiy munosabatlar tizimiga kiradi, o'qituvchi va tengdoshlari bilan hamkorlik qilishni, jamoa qoidalariga rioya etishni o'rganadi. Mas'uliyat, intizom, mehnatsevarlik, o'z-o'zini nazorat qilish va baholash kabi sifatlar shakllana boshlaydi. O'quv jarayonidagi muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizliklar bolaning o'ziga bo'lgan ishonchiga bevosita ta'sir ko'rsatadi, shu bois ijobiy pedagogik muhit yaratish alohida ahamiyatga ega. Emotsional jihatdan bola o'z his-tuyg'ularini boshqarish, sabr-toqat ko'rsatish, boshqalarning hissiyotlarini tushunish va empatiya namoyon etish qobiliyatlarini rivojlantiradi [3]. Iroda jarayonlari mustahkamlanib, maqsadga erishish yo'lida qiyinchiliklarni yengish ko'nikmasi paydo bo'ladi. Umuman olganda, kichik maktab yoshi davri bilish jarayonlari, shaxsiy sifatlar va ijtimoiy munosabatlarning uyg'un ravishda shakllanishi bilan tavsiflanadi. Mazkur bosqichda yaratilgan qulay ta'limiy va tarbiyaviy sharoit bolaning keyingi o'smirlilik davridagi psixologik barqarorligi va muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun mustahkam poydevor vazifasini bajaradi [4].

ADABIYOTLAR TAHLILI

Kichik maktab yoshi davrida psixik rivojlanish muammosi rivojlanish psixologiyasi, pedagogik psixologiya va neyropsixologiya doirasida keng o'rganilgan. Xorijiy ilmiy adabiyotlarda ushbu davr bolalarning bilish jarayonlari, ijtimoiy moslashuvi va o'quv faoliyatining shakllanishi bilan bog'liq holda

izohlanadi. Masalan, Jerome Bruner ta'lim jarayonida kashfiyot orqali o'qitish (discovery learning) konsepsiyasini ilgari surib, kichik maktab yoshidagi bolalarda faol bilish jarayoni va motivatsiyani qo'llab-quvvatlash zarurligini asoslagan. Uning fikricha, bu yoshda bola tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki faol izlovchi subyekt sifatida shakllanishi lozim. Bruner o'quv materialini spiral tamoyil asosida berish g'oyasini ishlab chiqqan bo'lib, bu yondashuv boshlang'ich sinf o'quvchilarida tushunchalarning bosqichma-bosqich chuqurlashib borishini ta'minlaydi [5].

Kognitiv rivojlanish va ijtimoiy ta'sir muammosini chuqur o'rgangan yana bir olim — Albert Banduradir. U ijtimoiy o'rganish nazariyasida bolalar xulq-atvori va psixik jarayonlari kuzatish va modellashtirish orqali shakllanishini ilmiy asoslab bergan. Bandura tadqiqotlari kichik maktab yoshida o'qituvchi va ota-onaning namunaviy xulqi, rag'bat va jazolash tizimi bolaning o'z-o'zini baholashi hamda ijtimoiy moslashuviga kuchli ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. Uning o'z-o'zini samaradorlik (self-efficacy) konsepsiyasi boshlang'ich ta'lim jarayonida bolalarning o'quv muvaffaqiyatiga bo'lgan ishonchini shakllantirish muhim omil ekanini tasdiqlaydi [6].

Aqliy rivojlanishning ijtimoiy tabiatini tadqiq etgan Urie Bronfenbrenner ekologik tizimlar nazariyasini ishlab chiqqan. U bolaning psixik taraqqiyoti mikro (oila, maktab), mezo va makrotizimlar o'zaro ta'siri natijasida shakllanishini ta'kidlaydi. Kichik maktab yoshida ayniqsa oila va maktab muhitining uyg'unligi muhim bo'lib, bu ijtimoiy tizimlar o'rtasidagi nomuvofiqlik bolaning psixologik moslashuviga salbiy ta'sir qilishi mumkin. Bronfenbrenner modeli kichik maktab yoshidagi bolalarni o'rganishda kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatadi [7].

Neyropsixologik yo'nalishda olib borilgan zamonaviy tadqiqotlar esa kichik maktab yoshida bosh miya po'stlog'ining frontal qismlari faol rivojlanishi natijasida ixtiyoriy nazorat, rejalashtirish va diqqatni boshqarish mexanizmlari mustahkamlanishini ko'rsatadi. Xususan, ijro funksiyalari (executive functions) ni o'rganish bo'yicha xorijiy tadqiqotlar kichik maktab yoshida o'zini nazorat qilish va

maqsadga yo'naltirilgan faoliyatni rivojlantirish ta'lim samaradorligini oshirishini empirik ma'lumotlar bilan tasdiqlagan [8-9].

Mahalliy psixologiya fanida ham kichik maktab yoshi davrining psixik xususiyatlari chuqur o'rganilgan. O'zbek psixologiya maktabi vakili G'oziyev Erkin G'oziyevich bolalar va o'smirlar psixologiyasi bo'yicha fundamental tadqiqotlar olib borgan. Uning ilmiy ishlarida kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda diqqatning ixtiyoriy shakli, mantiqiy xotira va tafakkurning rivojlanish mexanizmlari pedagogik jarayon bilan bog'liq holda tahlil qilingan. G'oziyev ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni qo'llash, bolalarning individual-psixologik xususiyatlarini inobatga olish zarurligini asoslab bergan [10].

Shuningdek, M. G. Davletshin tomonidan o'quv faoliyatining psixologik asoslari, o'quv motivatsiyasi va boshlang'ich sinf o'quvchilarining aqliy rivojlanishi masalalari tadqiq etilgan. Davletshin o'quv jarayonida motivatsion omillarning ahamiyatini ko'rsatib, rag'batlantirish va muvaffaqiyat vaziyatini yaratish kichik maktab yoshidagi bolalarda ijobiy o'quv motivini shakllantirishini ilmiy asoslagan. Uning tadqiqotlari respublika maktablarida o'tkazilgan empirik kuzatuv va tajriba ishlari bilan boyitilgan [11].

Mahalliy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, milliy mentalitet, oilaviy tarbiya an'analari va jamoaviylik qadriyatlari kichik maktab yoshidagi bolalar psixikasiga o'ziga xos ta'sir ko'rsatadi. Xususan, oilaviy qo'llab-quvvatlash va o'qituvchi shaxsining ijobiy ta'siri bolalarda o'quv motivatsiyasi va o'ziga ishonchning shakllanishiga bevosita ta'sir qiladi. Respublika miqyosida olib borilgan pedagogik-psixologik tadqiqotlar interaktiv metodlar, muammoli o'qitish va hamkorlikda o'qitish usullari kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning bilish faolligini oshirishini ko'rsatgan [12].

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot kichik maktab yoshidagi bolalarning psixik rivojlanish xususiyatlarini aniqlashga qaratilib, aralash (miqdoriy va sifat) yondashuv asosida tashkil etiladi. Tadqiqot obyekti sifatida 6–10 yoshdagi boshlang'ich sinf

o'quvchilari tanlanadi, shuningdek, ularning psixik rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash maqsadida o'qituvchilar va ota-onalar ham jalb etiladi.

Ma'lumotlar kuzatish, psixodiagnostik metodikalar usullari orqali to'planadi. Bilish jarayonlari (diqqat, xotira, tafakkur), o'quv motivatsiyasi, emotsional holat va ijtimoiy moslashuv darajasi maxsus topshiriqlar va testlar yordamida baholanadi. Olingan natijalar statistik va tavsifiy tahlil asosida qayta ishlanadi, umumiy qonuniyatlar va o'zaro bog'liqliklar aniqlanadi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Tadqiqotda 6–10 yoshdagi 120 nafar boshlang'ich sinf o'quvchilari ishtirok etdi. Psixodiagnostik topshiriqlar asosida diqqat barqarorligi, mantiqiy xotira, tafakkur rivoji va o'quv motivatsiyasi ko'rsatkichlari 100 ballik tizimda baholandi. Olingan natijalar yosh oshgani sari barcha bilish jarayonlarida izchil ijobiy o'sish mavjudligini ko'rsatdi. Ayniqsa, tafakkur va mantiqiy xotira ko'rsatkichlari yuqori sur'atda rivojlanganligi kuzatildi, bu o'quv faoliyatining yetakchi o'ringa chiqishi bilan izohlanadi (1-jadval).

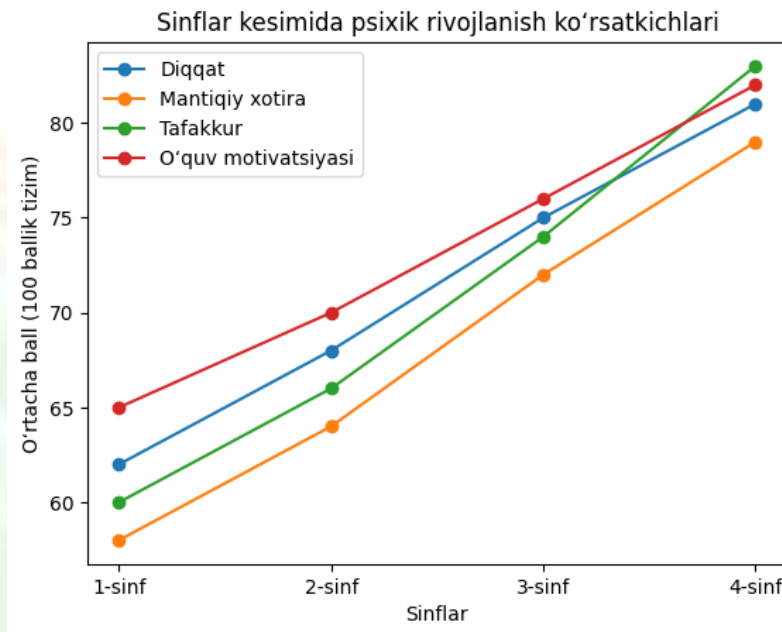
Jadval-1.

Sinflar kesimida psixik rivojlanish ko'rsatkichlari (o'rtacha ball)

Sinf	Diqqat	Mantiqiy xotira	Tafakkur	O'quv motivatsiyasi
1-sinf	62	58	60	65
2-sinf	68	64	66	70
3-sinf	75	72	74	76
4-sinf	81	79	83	82

Natijalar shuni ko'rsatdiki, 1-sinfdan 4-sinfga o'tish jarayonida diqqatning barqarorlashuvi, mantiqiy eslab qolishning mustahkamlanishi va tafakkur operatsiyalarining murakkablashuvi kuzatiladi. O'quv motivatsiyasi ham bosqichma-bosqich shakllanib, o'zini nazorat qilish va mas'uliyat hissi bilan mustahkamlanadi. Bu kichik maktab yoshida psixik rivojlanishning tizimli va izchil kechishini tasdiqlaydi [13-14].

Yuqori ko'rsatkichlarning salmoqli ulushi shuni anglatadiki, o'quvchilarda ixtiyoriy diqqatni boshqarish, mantiqiy eslab qolish va sabab-oqibat bog'lanishlarini anglash qobiliyatlari faol rivojlanmoqda. Bu holat ta'lim jarayonining samarali tashkil etilgani va motivatsion muhitning mavjudligini ko'rsatadi. Ayniqsa, o'quv motivatsiyasining yuqori bo'lishi o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichlariga ijobiy ta'sir ko'rsatishini bildiradi [15].

- Tafakkur 4-sinfda eng yuqori ko'rsatkichga (83 ball) erishgan.
- Diqqat va o'quv motivatsiyasi izchil o'sish dinamikasini namoyon etgan.
- Mantiqiy xotira ham barqaror rivojlanib, 1-sinfidagi 58 balldan 4-sinfda 79 ballgacha oshgan.

Bu natijalar kichik maktab yoshida psixik jarayonlarning tizimli va izchil rivojlanishini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

XULOSA. Kichik maktab yoshi (6–10 yosh) bolaning psixik rivojlanishida eng muhim va intensiv bosqichlardan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mazkur davrda o'quvchilarning bilish jarayonlari — diqqat, mantiqiy xotira, tafakkur va o'quv motivatsiyasi asosan o'rta va yuqori darajada shakllangan. Bu esa kichik maktab yoshida psixik rivojlanish jarayonlari barqaror va faol kechayotganini tasdiqlaydi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning aksariyatida ixtiyoriy diqqatni boshqarish, mantiqiy fikrlash va maqsadga yo'naltirilgan faoliyat ko'nikmalari shakllanmoqda. Bu esa boshlang'ich ta'lim jarayonining samarali tashkil etilgani hamda pedagogik muhitning ijobiy ta'sirini anglatadi. Shu bilan birga, ayrim o'quvchilarda past darajadagi ko'rsatkichlarning mavjudligi individual yondashuv, psixologik qo'llab-quvvatlash va rivojlantiruvchi metodlarni kengroq qo'llash zarurligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, kichik maktab yoshi davrida yaratilgan qulay ta'limiy va tarbiyaviy sharoit bolaning keyingi o'smirlik bosqichida psixologik barqarorligi, mustaqil fikrlashi va ijtimoiy moslashuvchanligining shakllanishiga mustahkam poydevor yaratadi. Shu sababli mazkur yosh davrini chuqur o'rganish va ta'lim jarayonini psixologik qonuniyatlarga tayangan holda tashkil etish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- [1] C. D. Blair and C. C. Raver, "School readiness and self-regulation: A developmental psychobiological approach," *Annual Review of Psychology*, vol. 73, pp. 1–26, 2022.
- [2] S. Best and P. Miller, "A developmental perspective on executive function," *Child Development*, vol. 92, no. 4, pp. 1234–1250, 2021.
- [3] A. Diamond, "Executive functions in childhood: Development and intervention," *Nature Reviews Psychology*, vol. 1, pp. 101–115, 2022.
- [4] OECD, *Beyond Academic Learning: First Results from the Survey of Social and Emotional Skills 2023*, Paris, France: OECD Publishing, 2023.
- [5] UNICEF, *The State of the World's Children 2021: On My Mind – Promoting, Protecting and Caring for Children's Mental Health*, New York, USA: UNICEF, 2021.
- [6] World Health Organization, *Guidelines on Mental Health Promotion and Preventive Interventions for Adolescents*, Geneva, Switzerland: WHO, 2020.

- [7] J. A. Grissmer et al., “Fine motor skills and early comprehension of the world: Two new school readiness indicators,” *Developmental Psychology*, vol. 56, no. 5, pp. 873–890, 2020.
- [8] E. McClelland, C. Cameron, and F. Wanless, “Self-regulation and academic achievement in elementary school children,” *Educational Psychology Review*, vol. 33, pp. 1507–1530, 2021.
- [9] J. A. Durlak et al., “Social and emotional learning interventions in elementary education: A meta-analysis,” *Review of Educational Research*, vol. 91, no. 2, pp. 1–36, 2021.
- [10] E. G. G‘oziyev, *Yosh davrlari va pedagogik psixologiya*, Toshkent, O‘zbekiston: O‘qituvchi, 2020.
- [11] M. G. Davletshin, *Pedagogik psixologiya asoslari*, Toshkent, O‘zbekiston: Fan va texnologiya, 2021.
- [12] T. J. Sabol and R. C. Pianta, “Recent trends in research on teacher–child relationships,” *Early Childhood Research Quarterly*, vol. 60, pp. 123–135, 2022.
- [13] M. M. Best, “Cognitive development and academic skills in early schooling,” *Journal of Applied Developmental Psychology*, vol. 81, pp. 101–115, 2022.
- [14] A. Ursache, C. Blair, and C. Raver, “Socioeconomic status and self-regulation development,” *Annual Review of Developmental Psychology*, vol. 4, pp. 115–142, 2022.
- [15] UNESCO, *Global Education Monitoring Report 2022: Technology in Education*, Paris, France: 2022.